

CHORWACKIE PRZEKŁADY HYMNU

VENI CREATOR SPIRITUS

Z KOŃCA XVII I POŁOWY XVIII WIEKU –

ANALIZA JĘZYKOWA

MAGDALENA BAER

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

mandaljena@wp.pl

Śpiewnik *Cithara Octochorda* przez wiele dziesięcioleci był uznawany za najstarszy chorwacki/kajawski śpiewnik kościelny. Przypuszczano, że istniały wcześniejsze, rękopiśmienne egzemplarze innych zbiorów o podobnym charakterze, jednak dzieło z tak licznymi pieśniami i zapisem nutowym było tylko jedno. Wspomniany śpiewnik nie był więc pierwszym tego typu zbiorem powstałym na terenie Chorwacji. Wiele utworów, które znalazły się w I wydaniu śpiewnika *Cithara Octochorda* wydanym w Wiedniu w 1701 roku, wcześniej było zapisanych w śpiewniku znanym dzisiaj jako *Drnjanska pjesmarica* (*Śpiewnik Drniański*) (Petrić 2007: WWW).

Celem artykułu jest zaprezentowanie wersji przekładowych hymnu *Veni Creator Spiritus* znajdujących się w dwóch chorwackich śpiewnikach: w *Śpiewniku Drniańskim* z 1687 roku oraz w *Cithara Octochorda* z 1757 roku (III wydanie śpiewnika). Teksty hymnów zostaną poddane analizie językowej, by wykazać w ich obrębie podobieństwa i różnice, które pozwolą potwierdzić, bądź obalić tezę o wspólnym pochodzeniu obu tekstów. Analiza pozwoli więc też na określenie, czy tekst ze śpiewnika *Cithara Octochorda* jest pokrewny z tekstem ze *Śpiewnika Drniańskiego*.

Rękopis *Śpiewnika Drniańskiego* pochodzi z 1687 roku, a więc powstał czternaście lat przed I wydaniem pierwszego drukowanego chorwackiego/kajawskiego śpiewnika jakim jest *Cithara Octochorda*. Całe dzieło składa się z kilku części, gdyż pieśni były spisywane przez różnych autorów. Autorstwo największej i najstarszej części śpiewnika przypisywane jest Jurajowi Šrbačićowi¹ (por. Petrić 2007: WWW). Do początku XIX wieku zbiór był jednak ciągle uzupełniany przez późniejszych pisarzy i dlatego dziś można mówić o trzech czasowych warstwach tekstów (Petrić 2007: WWW). Główny trzon zbioru stanowią pieśni kościelne (także w języku łacińskim). W śpiewniku można też znaleźć pieśni o charakterze świeckim.

¹ Był organistą i nauczycielem.

Jak już wspomniałam, śpiewnik *Cithara Octochorda* był uważany za jeden z pierwszych, najważniejszych i największych śpiewników kościelnych w Chorwacji. Po raz pierwszy został wydany w 1701 roku w Wiedniu, a potem wznawiany w 1723 roku także w Wiedniu i w 1757 roku w Zagrzebiu. Wydanie zagrzebskie było pierwszym drukowanym na terenie Chorwacji śpiewnikiem z zapisem nutowym. Już wcześniej istniały takie śpiewniki jednak były to rękopisy i prawdopodobnie korzystali z nich autorzy zbioru *Cithara Octochorda*. Śpiewniki bezpośrednio poprzedzające ten najważniejszy dla Chorwatów zbiór pieśni były rękopisami zawierającymi tylko teksty pieśni – *Pavlińska pjesmarica* z 1644 roku oraz wspomniany już *Śpiewnik Drniański* (Špralja 1995: 11). Trzy najstarsze wydania *Cithara Octochorda* (IV wydanie powstało w latach 90-tych XX wieku, jako przedruk III wydania – wspomina o nim Lovro Županović w artykule *Cithara Octochorda (CO) u svjetlu nekih novih spoznaja o ojoj*) (Županović 1995: 1995), różnią się od siebie w niewielkim stopniu. Wydanie III, z którego pochodzi tekst omawiany w artykule, jest najobszerniejsze i zawiera najwięcej pieśni w języku chorwackim.

Dość liczną grupę tekstów w śpiewniku *Cithara Octochorda* stanowiły hymny łacińskie w oryginale lub tłumaczone na język chorwacki/kajkawski. Większość tekstów w III wydaniu śpiewnika to jednak oryginalne łacińskie wersje hymnów. Dopiero w II połowie XVIII wieku pojawiło się więcej przekładów łacińskich hymnów (Špralja 2003–2004: 96), gdyż główny śpiewnik Archidiecezji Zagrzebskiej stał się wzorem do naśladowania dla autorów kolejnych zbiorów pieśni kościelnych.

Do tekstów hymnicznych, które pojawiły się zarówno w śpiewniku *Cithara Octochorda*, jak i w *Śpiewniku Drniańskim* należał hymn do Ducha Św. *Veni Creator Spiritus*. Został on napisany przez bł. Hrabana Maura w IX w. Hymn ten jest dziś najbardziej znanym hymnem do Ducha Św. śpiewanym podczas liturgii na uroczystość Zesłania Ducha Św., ale także podczas udzielania sakramentu kapłaństwa i małżeństwa. Pierwotnie był przeznaczony do wykonywania podczas Nieszporów Uroczystości Zesłania Ducha Św. *Veni Creator Spiritus* jest jednym z nielicznych hymnów łacińskich wykonywanym w Kościele anglikańskim.

Popularność hymnu spowodowała, że wielokrotnie był on tłumaczony na różne języki. Także więc Chorwaci mogą się poszczycić kilkoma wersjami przekładowymi wspomnianego utworu. W niniejszym artykule omówione zostaną tylko dwie (XVII i XVIII wieczna) wersje hymnu *Veni Creator Spiritus*. W *Śpiewniku Drniańskim* przekład utworu nosi tytuł *Hod k nam Duh Źzueti ztuoritely* natomiast w śpiewniku *Cithara Octochorda* – *Hodi Ztvoritel*. Na podstawie podobieństw i różnic językowych podjęta zostanie próba określenia czy młodsza wersja hymnu może pochodzić od starszej. Jak już wspomniałam, teksty ze *Śpiewnika Drniańskiego* są uznawane za teksty źródłowe dla autorów zbioru *Cithara Octochorda*.

Teksty zostaną zanalizowane na trzech płaszczyznach: leksykalnej, morfologicznej i ortograficznej. Pod uwagę wzięta zostanie także budowa wersyfikacyjna hymnu *Veni Creator Spiritus* w tych dwóch wersjach przekładowych.

1. Płaszczyzna leksykalna tekstów

Omawiane teksty należą do tekstów sporządzonych w dialekcie kajkawskim, który w czasach ich powstawania pełnił funkcję języka literackiego na obszarze administrowanym przez władze Archidiecezji Zagrzebskiej. W obu przekładach *Veni Creator Spiritus* - *Hod k nam Duh Źzueti ztuoritely* (ŚD) i *Hodi Ztvoritel* (CO) można więc zauważyć charakterystyczną dla tego dialektu

leksykę. Nie jest ona liczna z uwagi na religijny charakter tekstów, w których przeważają jednak wyrażenia o pochodzeniu starocerkiewnosłowiańskim, bądź ogólnosłowiańskim. Słownictwo pojawiające się w obu omawianych tekstach można zatem podzielić na trzy grupy, takie jak:

1) Słownictwo religijne o pochodzeniu starocerkiewnosłowiańskim:

Wiele leksemów o charakterze religijnym pojawiających się w omawianych tekstach sięga korzeniami okresu działalności świętych braci Cyryla i Metodego oraz powstałego z ich inicjatywy języka starocerkiewnosłowiańskiego. Niektóre z nich to kalki leksykalne z łaciny czy z greki. Poniżej znajdują się przykłady leksyki religijnej, jak np.:

- *Hodi k nam Duh szueti ztuoritely*, ŚD

Hodi Ztvoritel Duh szveti, Alleluja, Alleluja, CO

- *Dika budi Troczsztuu*, ŚD

- *Y tebe lyubav vu Trojztvu*. CO

2) Słownictwo ogólnosłowiańskie:

W obu tekstach występują leksemy pochodzące z wcześniejszych faz rozwoju języka chorwackiego, wspólne nie tylko dla dialektów chorwackich, ale także innych języków południowosłowiańskich. Warstwa słownictwa prasłowiańskiego obejmuje głównie zaimki, przyimki, liczebniki oraz leksemy o charakterze podstawowym, np.:

- *Prfjzuffy puzti uu nafs tuog ieden trak fuetlozti*, ŚD

Y tvoje verne pohodi. CO

- *Hody Otacz fuoj ubogeh unfouly*, ŚD

Tifzi obechan od Ocza, Alleluja, CO

- *Tuoieh Szedem (...) daj*, ŚD

Tifzi dar, darov szedmerh, Alleluja. CO

3) Słownictwo kajkawskie:

Jak już wspomniałam, słownictwo kajkawskie jest nieliczne. Więcej przykładów leksemów charakterystycznych dla tego dialektu znajduje się w późniejszym tekście przekładu *Veni Creator Spiritus* ze śpiewnika *Cithara Octochorda – Hodi Ztvoritel*. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być użycie kajkawskiej leksyki głównie w życiu codziennym, a nie w życiu religijnym, gdzie dominowało słownictwo z tekstów starocerkiewnosłowiańskich. W poniższych przykładach jako kajkawskie zostały wymienione leksemy, które występują także w innych dialektach chorwackich. Odrębny rozwój jerów spowodował jednak, że różnią się one od siebie. Leksemy charakterystyczne tylko dla dialektu kajkawskiego są właściwie nieobecne poza jednym przykładem. Poniżej zostaną zaprezentowane przykłady zaklasyfikowane do wspomnianej grupy:

- *Siv zdenecz, ogeny, y lyubav, Alleluja*, CO

- *Kakie bilo pfruo taky uezda*, ŚD

- *Ki punis z-tvum rechjum fzercha. Alle...* CO

2. Płaszczyzna morfologiczna

Cechy morfologiczne, które można zaobserwować w tych dwóch przekładach hymnu *Veni Creator Spiritus* są charakterystyczne dla dialektu kajkawskiego. Właśnie na tej płaszczyźnie,

w dużym stopniu, jest zauważalne pochodzenie tekstu ze wspomnianego obszaru dialektalnego. Autorzy tłumaczyli teksty przy użyciu leksyki religijnej stosując jednak znane sobie cechy języka, którym posługiwali się w życiu codziennym. Morfologiczne cechy językowe występujące w obu omawianych tekstach, dotyczą głównie formy końcówek fleksyjnych i formantów słowotwórczych.

1) Końcówki fleksyjne:

Charakterystyczną cechą dialektu kajkawskiego jest występowanie do dnia dzisiejszego różnorodnych końcówek fleksyjnych rzeczownika. W odróżnieniu od dialektu sztokawskiego, w którym, w omawianym okresie, występował już szeroko rozwinięty synkretyzm przypadków liczby mnogiej, dialekt kajkawski zachował zaś zróżnicowane końcówki przypadków w odmianie rzeczowników i przymiotników. Zarówno w tekście *Hod k nam Duh szueti ztuoritely* jak i w *Hodi Ztvoritel* można zaobserwować takie same końcówki fleksyjne jak, np.:

- *Hody Otacz fuoj ubogeh ynfoulyn*, ŚD

Duhovneh zrok blagofzlovov, CO

- *Lyudem nfufrnfm usrf Dar Kfrdobantzke*, ŚD

Napuni perfzi z-milofchum, Alleluja, CO

- *Tifzi dar, darov szedmereh*, Alleluja, CO

2) Formanty słowotwórcze:

W omawianych tekstach hymnów pojawił się tylko jeden przykład formantu słowotwórczego, który współcześnie także występuje, ale nie tworzy leksemów z taką podstawą słowotwórczą jak w tekście *Hodi Ztvoritel*. Możliwe, że autor tekstu zastosował analogiczny formant, jak w przypadku nomina agentis *ztvoritel* dodając go do przymiotnikowej podstawy słowotwórczej:

- *Vifnyega Boga dar szvetel*, Alleluja. CO

3. Płaszczyna ortograficzna

Zapis ortograficzny występujący w omawianych tekstach znacznie różni się od zapisu współczesnego, ale porównanie ortografii współczesnej i występującej w omawianych przekładach hymnów nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, więc nie będzie omawiane. Różnice ortograficzne pojawiające się między omawianymi tekstami są natomiast znikome. Odrębności występują jedynie w graficznym przedstawieniu poszczególnych głosek w tekstach.

Jedną z dwóch znaczących różnic w zapisie ortograficznym pomiędzy wspomnianymi tekstami jest występowanie dwóch sposobów zapisu ‘v’ w tekście z 1687 roku, gdy w hymnie z 1757 roku pojawił się już tylko jeden zapis. W tekście ze *Śpiewnika Drniańskiego Hod k nam Duh szueti ztuoritely* ‘v’ było zapisywane jako u lub v, np.:

- *Hod k nam Duh szueti ztuoritely*, ŚD

- *Daruj tuoim Vernem*. ŚD

W tekście młodszym, jakim jest *Hodi Ztvoritel* zapis ‘v’ został już widocznie ujednolicony i występowała tylko jedna możliwość graficznego przedstawienia wspomnianej głoski jako v, jak np.:

- *Hodi Ztvoritel Duh šzveti*, CO
- *Y tvoje verne pohodi*. CO

Kolejna różnica występująca pomiędzy omawianymi tekstami dotyczy użycia wielkich liter. W starszym tekście ze *Śpiewnika Drniańskiego* często można odnieść wrażenie, jak gdyby zasady stosowania wielkich liter były dla autora tekstu nieznane, gdyż pojawiają się w pozycjach nieuzasadnionych dla ich użycia, np.:

- *Daruj tuoim Vernem*, ŚD
- *Tuoieih Szedem (...) daj*. ŚD

W pozostałych przypadkach użycie wielkiej litery jest uzasadnione, gdyż występuje w określeniach Osób Bożych wyrażając tym samym szacunek wobec nich. W wypadku wskazanych pozycji użycia wielkich liter taki sam zapis jest stosowany w młodszym tekście ze *Śpiewnika Cithara Octochorda*. Autor tekstu *Hodi Ztvoritel* znacznie ograniczył użycie wielkich liter i stosował je tylko przy określeniach Osób Bożych, jak np.:

- *Hodi Ztvoritel Duh šzveti, Alleluja*, CO
- *Tifze zoves Vefzelitel, Alleluja*, CO
- *Tifzi obechan od Ocza, Alleluja*, CO
- *Y Szina Boga hvalimo, Alleluja*. CO

Przekłady różniły się także ogólnym układem wersów i strof. Starsza wersja *Hod k nam Duh šzveti ztvoritely* nie zawierała jasnego podziału na strofy. Występowały tylko dwie zwrotki, pierwsza trzy-wersowa, druga zawierająca jedenaście wersów. Żadna ze strof nie posiadała rymów. W młodszej wersji hymnu *Hodi Ztvoritel* widoczny był wyraźny podział na dwuwersowe strofy z rymami parzystymi. Każdy wers jest zakończony zaśpiewem *Alleluja*. Taki układ w ogóle nie pojawił się w starszej wersji. Można więc przypuszczać, że był to pomysł, który został wprowadzony do tekstu przez autora młodszego przekładu. Nie miało to żadnego uzasadnienia w łacińskim tekście oryginału.

Omawiane w referacie wersje przekładowe hymnu *Veni Creator Spiritus* nie wykazują znacznych różnic językowych. Są do siebie dość podobne, co może wynikać z ich powstania w krótkim odstępie czasu na niezbyt oddalonym od siebie obszarze. Użycie tego samego dialektu z brakiem większych różnic morfologicznych, większości takich samych leksemów i podobnych rozwiązań ortograficznych, pozwala na przypuszczenie, iż autor młodszego przekładu występującej w *Śpiewniku* z 1757 roku mógł korzystać, a przynajmniej znał wersję ze *Śpiewnika Drniańskiego*, jak twierdzą chorwaccy badacze *Śpiewnika Cithara Octochorda* Izak Špralja i Lovro Županović. Różnice pojawiające się w młodszej wersji hymnu mogą być wprowadzone przez autora po porównaniu z łacińską wersją, a wprowadzenie śpiewu *Alleluja* mogło być uzasadnione użyciem określonej melodii. Innowacje ortograficzne występujące w tekście wyekscerpowanym ze zbioru *Cithara Octochorda* mogły zostać wprowadzone przez drukarzy i być wynikiem siedemdziesięcioletniej różnicy pomiędzy ukazaniem się starszej i młodszego przekładu. Można je także uzasadnić naturalną ewolucją ortografii chorwackiej/kajkawskiej na przestrzeni wskazanego okresu.

BIBLIOGRAFIA

Petrić 2007: Petrić, H. Drnjanska pjesmarica iz 1687. godine – jedna od najstarijih hrvatskih pjesmarica, 2007:

<http://povijest.net/sadržaj/hrvatska/regionalno/485-drnjanskapjesmarica.html> (dostup: 03.11.2011, 22:35).

Špralja 1995: Špralja, I. Gregorjansko pjevanje u zborniku Cithara Octochorda. – Sveta Cecilija, nr 65/1995, z. 1–2, 11–13.

Špralja 2003–2004: Špralja, I. Himničko pjevanje u glazebnom zborniku „Cithara Octochorda” (prigodom tristote obljetnice prvog izdanja, Beč 1701., 1757.). – Baščinski glasi, nr 8/2003–2004, 92–108.

Županović 1995: Županović, L. „Cithara Octochorda” (CO) u svjetlu nekih novih spoznaja o njoj. – Sveta Cecilija, nr 65/1995, z. 1–2/1995, 5–7.